

Date: 1st October-2026

**ALALIYALI BOLALAR BILAN LOGOPEDIK ISHLARNI TASHKIL
ETISHNING SAMARALI USULLARI**

*University of Business and science “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası
o’qituvchisi*

Xayrulloeva Marjona Tuychi qizi

e-mail:Khayrullayevam14@gmail.icloud.com

University of Business and science kunduzgi ta’lim bosqich

MPK 24-01 guruh talabasi

Turg’unova Dilnoza Komiljon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada alaliyali bolalar bilan logopedik ishni tashkil etishning samarali usullari ko‘rib chiqilgan. Alaliyaning motor, sensor va sensomotor shakllari, ularning o‘ziga xos belgilari, tekshiruv mazmuni hamda korreksion ishning bosqichlari va yo‘nalishlari yoritilgan. Maqolada impressiv va ekspressiv nutqni rivojlantirish, artikulyatsion va motor mashqlar, o‘yin hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va oila bilan hamkorlik masalalari bayon qilingan. Maqola logopedlar, defektologlar, maktabgacha ta’lim tarbiyachilari, ota-onalar hamda maxsus pedagogika yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: alaliya, alaliyali bolalar, nutq rivojlanishi, nutq buzilishi, motor alaliya, sensor alaliya, sensomotor alaliya, logopedik yordam, logopedik mashg‘ulot.

Annotation: The article examines effective methods of organizing speech therapy work with children with alalia. The motor, sensory and sensorimotor forms of alalia, their specific features, the content of assessment, and the stages and directions of corrective work are described. Development of impressive and expressive speech, articulation and motor exercises, the use of play and modern technologies, and cooperation with the family are discussed. The article is intended for speech therapists, defectologists, preschool teachers, parents and students of special education.

Keywords: alalia, children with alalia, speech development, speech disorder, motor alalia, sensory alalia, sensorimotor alalia, speech therapy assistance, speech therapy session.

Аннотация: В статье рассматриваются эффективные способы организации логопедической работы с детьми с алалией. Описаны моторная, сенсорная и сенсомоторная формы алалии, их особенности, содержание обследования, этапы и направления коррекционной работы. Освещены развитие импрессивной и экспрессивной речи, артикуляционные и двигательные упражнения, использование игры и современных технологий, сотрудничество с семьёй. Статья предназначена для логопедов, дефектологов, воспитателей дошкольных организаций, родителей и студентов направления специальной педагогики.

Date: 1st October-2026

Ключевые слова: алалия, дети с алалией, развитие речи, нарушение речи, моторная алалия, сенсорная алалия, сенсомоторная алалия, логопедическая помощь, логопедическое занятие.

Ba'zan ota-ona bolasini logopedning oldiga yetaklab keladi-yu, shunday deydi: «Hammasini eshitadi, tushunadi, lekin gapirmaydi». Bu gap alaliyali bolalarning ko'p oilalarida eshitiladi. Alaliya shunday nutq buzilishiki, bunda bolaning eshitishi saqlangan, aqli ham nuqsonsiz yoki unga yaqin bo'ladi, ammo nutq yo juda kech paydo bo'ladi, yo umuman rivojlanmaydi. Ota-onalar uchun eng og'ir tomoni shuki, tashqaridan qaraganda bola mutlaqo sog'lom ko'rinadi, uning ko'zi chaqnab turadi, o'yin o'ynaydi, kattalarni kuzatadi. Faqat gapira olmaydi. Shu sababli yaqinlar ham, ba'zan mutaxassislar ham uzoq vaqt «hali kichkina, gapirib ketadi» deb kutadi, bu kutish esa eng qimmatli yillarni olib ketadi.

Alaliya deb nutq endigina shakllanayotgan yoki hali paydo bo'lmagan davrda bosh miya po'stlog'ining nutqqa mas'ul sohaları zararlanishi yoki yetilmasligi oqibatida nutqning butunlay yo'qligi yoki qisman rivojlanmaganligi tushuniladi [6, 8]. Sabablari turlicha. Homiladorlik davridagi infeksiyalar, kislorod yetishmasligi, tug'ruq jarohati, hayotning dastlabki yillarida o'tkazilgan bosh miya kasalliklari va jarohatlari, irsiy moyillik shular jumlasidandir. Ko'pincha bir emas, bir necha omil qo'shilib ta'sir qiladi. Ba'zi hollarda esa sabab umuman aniqlanmaydi, va bu ham ota-onani tashvishga solib, «nima uchun bizning bolamiz?» degan savolni ortiqcha qiynaydi. Mutaxassisning vazifasi bu savolga javob izlab qolib ketish emas, bolaga bugun nima yordam berish mumkinligini aniqlashdir.

Zararlangan sohaga qarab alaliyaning uch shakli ajratiladi: motor, sensor va sensomotor. Motor (ekspressiv) alaliyada bola atrofdagilarning gapini nisbatan yaxshi tushunadi, ammo o'zi gapira olmaydi. Bunday bola nima so'ralayotganini biladi, kerakli rasmni topib ko'rsatadi, lekin so'zni aytishga kelganda tilini qayerga qo'yishini bilmaydi, harakat rejasi «uzilib» qoladi. Natijada u imo-ishora qiladi, «ma», «ba», «pa» kabi tovush komplekslari bilan kifoyalanadi. Odatda bu shakl bosh miya chap yarim sharining peshona qismi (Broka zonasi) bilan bog'lanadi. Motor alaliyada nutq ma'lum bosqichda to'xtab qolishi, gap tuzishda esa so'zlarning qo'shimchalari tushirib qoldirilishi, noto'g'ri ishlatilishi (agrammatizm) ham tez-tez uchraydi.

Sensor (impressiv) alaliya ancha kam uchraydi va tashxis qo'yish ham qiyinroq. Bunda bola quloq bilan eshitadi, ammo eshitgan nutqning ma'nosini anglamaydi: so'zlar uning uchun go'yo notanish tildagi shovqinday eshitiladi. Bola ismiga javob bermasligi, ko'rsatmani bajarmasligi mumkin va ko'p ota-onalar bunga qarab «eshitmaydi» deb o'ylab, avval quloq shifokoriga boradi. Ba'zan bunday bolada exolaliya, ya'ni eshitgan so'zni mazmunini tushunmagan holda takrorlash kuzatiladi. Chakka sohasidagi zararlanish (Vernike zonasi) bunga sabab bo'ladi. Sensor alaliyada tushunishning buzilishi sababli bolaning o'z nutqi ham ikkinchi darajali ravishda izdan chiqadi. Sensomotor alaliya esa ikkala shaklning aralashuvi bo'lib, bunda tushunish ham, gapirish ham jiddiy zarar ko'radi.

Date: 1st October-2026

Alaliyada nutq rivojlanishi odatda umumiy nutq rivojlanmaganligi ko‘rinishida kechadi va uning chuqurligi R.E.Levina ishlab chiqqan to‘rt daraja bo‘yicha baholanadi [6]. Birinchi darajada nutq deyarli yo‘q: bola tovush o‘xshatmalari, imo-ishora va alohida bo‘g‘inlardan foydalanadi. Ikkinchi darajada dastlabki jumlati nutq paydo bo‘ladi, ammo so‘zlar buzilgan, gap qisqa, grammatik shakllar deyarli yo‘q. Uchinchi darajada kengaytirilgan nutq bor, lekin lug‘at kam, so‘z tuzilishi va grammatikada ko‘p xato, bog‘lanishli hikoya qiyin. To‘rtinchi daraja yengil bo‘lib, bu yerda nuqson faqat murakkab so‘zlar va ayrim shakllarda ko‘rinadi. Bunday bo‘linish logopedga ishni qayerdan boshlashni va nimani kutish mumkinligini ko‘rsatadi.

Nutq nuqsoni bola ruhiyatiga ham ta‘sir qiladi, buni unutmazlik kerak. Eshitish xotirasi sust bo‘lgani uchun u yangi so‘zni kech eslab qoladi. Diqqati beqaror, ayniqsa eshitish diqqati zaif. Mayda harakatlari ko‘pincha qo‘pol. Noverbal tafakkuri, ya‘ni rasmi, buyumli topshiriqlarda fikrlashi saqlangan bo‘lsa-da, so‘z orqali mantiqiy fikrlash orqada qoladi. Eng og‘iri esa ikkilamchi oqibatlar: gapira olmaydigan bola o‘zini tushunishmayotganini sezib, jahldor, injiq yoki aksincha, yopiq bo‘lib qolishi mumkin. L.S.Vigotskiy bunday holatni ikkilamchi nuqson deb atagan [10]: birlamchi buzilish (nutq) atrofdagilar bilan muloqotni cheklaydi, muloqotning yetishmasligi esa bilish rivojlanishini ham sekinlashtiradi. Shuning uchun nutq ustida ishlashdan oldin bolaga «meni tushunishadi» degan ishonchni qaytarish kerak.

Tashxis qo‘yishdagi eng katta qiyinchilik alaliyani o‘xshash holatlardan ajratishdir. Eshitishning pasayishi yoki karlikdagi bola ham gapirmaydi, shuning uchun audiologik tekshiruv majburiy. Aqliy rivojlanishning orqada qolishi, autizm spektridagi buzilishlar, dizartriya, vaqtinchalik nutq kechikishi, pedagogik e‘tiborsizlik, ikki tilli muhitdagi kechikish ham tashqi tomondan alaliyaga o‘xshab ketadi. Afaziyada esa nutq avval shakllangan, keyin yo‘qolgan bo‘ladi. Shu sababli tashxisni yolg‘iz logoped emas, nevrolog, otorinolaringolog, psixolog va logoped birgalikda qo‘yadi. Xato tashxis bolani noto‘g‘ri dasturga yo‘naltirib, yillarni behuda sarflashga olib kelishi mumkin.

Logopedik tekshiruv ota-onadan olingan ma‘lumotdan boshlanadi: homiladorlik va tug‘ruq qanday o‘tgan, bola qachon yura boshlagan, qachon ilk tovushlarni (g‘uldirash, bo‘g‘inlar) chiqargan, oilada qanday tilda gaplashiladi. Keyin nutqning ikkala tomoni alohida tekshiriladi. Impressiv tomonda bola oddiy ko‘rsatmani («ber», «ol», «qo‘y») tushunadimi, so‘z bilan rasmni moslashtira oladimi, «qayerda?», «kim?» savollariga javob beradimi, shunga qaraladi. Ekspressiv tomonda esa bola tovush va bo‘g‘inga taqlid qila oladimi, mustaqil so‘z aytadimi, gap tuzadimi, nutq harakatlari (til, lab, jag‘) qanchalik tayyor, shu aniqlanadi. Bunday topshiriqlar bilan tanishish uchun «Logopedik o‘yin» kitobi qulay [4]. Alohida qadam noverbal topshiriqlardir: piramidacha yig‘ish, rasmni kesilgan bo‘laklardan tuzish, oddiy qatorlarni davom ettirish. Ular bolaning nutqsiz tafakkurini ko‘rsatadi va alaliyani aqliy kechikishdan ajratishga yordam beradi.

Korreksion ish bir necha asosiy tamoyilga tayanadi. Birinchidan, kompleksligi: bola bilan nevrolog, psixolog, logoped, tarbiyachi va ota-ona birgalikda ishlaydi, dori-darmon va fizioterapiyani esa faqat shifokor belgilaydi, logoped bunga aralashmaydi. Ikkinchidan, erta

Date: 1st October-2026

boshlash. Uch yoshda boshlangan ish olti yoshda boshlangandan ko‘ra ko‘p marta yaxshi natija beradi, chunki miya hali moslashuvchan. Uchinchidan, tizimlilik va ketma-ketlik: avval tushunish, keyin gapirish, avval tovush, so‘ng so‘z, undan keyin gap. To‘rtinchidan, individuallik, ya‘ni har bir bolaning darajasi va qiziqishi hisobga olinadi. Beshinchidan, o‘yin bolaning yetakchi faoliyati bo‘lgani uchun mashg‘ulot o‘yin shaklida o‘tadi. Va nihoyat, bolani zo‘riqtirmaslik: «ayt, ayt» deb bosim o‘tkazish nutqni emas, qarshilikni kuchaytiradi [7, 8].

Motor alaliyali bola bilan ishni odatda tayyorlov bosqichidan boshlashadi. Bu bosqichda eshitish diqqati, mayda motorika va nutq mushaklari tayyorlanadi: barmoq o‘yinlari, plastilin, mozaika, shu bilan birga artikulyatsion mashqlar va nafas mashqlari. Ular ko‘zgu oldida, qisqa vaqt, lekin muntazam bajariladi. Ikkinchi bosqichda tovushlarga taqlid shakllantiriladi. Bu yerda ish so‘zdan emas, so‘zdan oldingi tovushlardan boshlanadi: shitirlash, qo‘ng‘iroq, baraban; so‘ng hayvon ovozlari taqlid («mu-mu», «mi-yov», «hov-hov»), unlilar («a», «o», «u»), oddiy bo‘g‘inlar («ma», «pa», «ba»). Hayvon ovozlari bolaga o‘yin bo‘lib tuyuladi va u eng oson shu tovushlardan boshlaydi.

Uchinchida birinchi so‘zlar paydo bo‘ladi. Mutaxassislar bolaga eng zarur va qiziq so‘zlardan boshlashni tavsiya qiladi: «ona», «dada», «ber», «non», «suv», «ket». Bola so‘zni to‘liq ayta olmasa ham bo‘ladi, dastlab uning birinchi bo‘g‘ini yoki ohangi yetarli. Tayanch sifatida rasm, buyum, imo-ishora, logopedning lab harakati qo‘llanadi. Keyin ikki so‘zli gaplar («ona, ber», «dada ket») ustida ishlanadi, so‘ngra uch-to‘rt so‘zli gaplar, savol-javob, rasm bo‘yicha oddiy hikoya. Bu jarayon asta kechadi, ayrim bolalarda bir bosqich bir necha oy davom etadi, shuning uchun logoped ham, ota-ona ham shoshilmasligi kerak.

O‘zbek tilida ish olib borishning o‘ziga xos tomonlari bor. O‘zbek tili agglutinativ, ya‘ni so‘zga qo‘shimchalar ketma-ket qo‘shiladi: kitob, kitobim, kitobimni, kitoblarimizga. Alaliyali bola uchun bu qo‘shimchalarni o‘zlashtirish alohida qiyinchilik tug‘diradi. Shu sababli kelishik qo‘shimchalari (-ni, -ga, -da, -dan, -ning), ko‘plik (-lar) va egalik qo‘shimchalari ustida bosqichma-bosqich ishlanadi. Masalan, bir xil rasm yordamida «kitob — kitobni oldim — kitobga qaradim» qatori tuziladi. Gapda so‘z tartibi (ega — to‘ldiruvchi — kesim) ham rasmlari sxema yordamida mustahkamlanadi: avval bola rasmni tartibga solib, so‘ng shu tartibda gapni aytadi. Bunday ish rus tilidagi uslubiy qo‘llanmalarda bevosita ko‘rsatilmaydi, mutaxassis ularni o‘zbek tiliga moslashtirishi kerak [9].

Sensor alaliyada ish mantig‘i boshqacha, chunki avval eshitilgan nutqni anglashni o‘rgatish kerak. Dastlab nutqsiz tovushlarni farqlash mashq qilinadi: qaysi o‘yinchoq chalindi, tovush baland yoki past, uzoq yoki qisqa. Keyin nutq tovushlariga o‘tiladi. Logoped sekin, aniq, bolaning yuziga qaragan holda gapiradi, shunda bola lab harakatidan ham tayanch oladi. Bir predmetga bir so‘z beriladi, ortiqcha so‘z qo‘shilmaydi: «bu — olma», «ol — olma». So‘z buyum bilan, buyum rasm bilan, rasm esa yozuv bilan bog‘lanadi. Keyin oddiy ko‘rsatmalar («ber», «qo‘y», «ol»), harakatni bildiruvchi so‘zlar («o‘tir», «tur», «yur») va faqat shundan keyingina «nima qilyapti?» savoli o‘rgatiladi. Exolaliyaga qarshi ishlashda ma‘noli, o‘yin ichidagi topshiriqlar yordam beradi, chunki bola so‘zni bo‘sh takrorlashdan ko‘ra ma‘noni anglashga o‘rganadi.

Date: 1st October-2026

Usullar ichida o'yin, logoritmika va vizual tayanchlar alohida o'rin tutadi. Musiqa va ritm bilan bog'langan harakatli mashqlar nutq sur'atini, ohangini va harakatlar muvofiqligini yaxshilaydi, ayniqsa motor alaliyada ritm «uzilib» qolgan nutq harakatlariga yordam beradi. Rasmi kartochkalar, tayanch sxemalar, mnemojadvallar bolaga so'zni ko'rib eslab qolishga imkon beradi. Ba'zi mutaxassislar «global o'qish» usulidan ham foydalanadi: bola so'zni harflab emas, butun holda, rasm kabi tanib oladi. Qum, suv, plastilin bilan o'yinlar, qo'g'irchoq teatri, kichik sahnalar bolaning zerikmasligini ta'minlaydi. Interfaol doska, planshet, audio yozuvlar ham foydalidir, lekin ular vaqt bilan cheklanadi va jonli muloqotni almashtirmaydi.

Imo-ishoradan foydalanish masalasida mutaxassislar fikri bir xil emas. Ba'zilari imo bolani gapirishdan to'xtatib qo'yadi deb hisoblaydi. Boshqalari, aksincha, imo-ishora bola uchun «ko'priq», ya'ni nutq paydo bo'lguncha o'z fikrini bildirish vositasi, deb biladi va bu bolani jahldorlikdan saqlaydi. Tajribada ko'pincha o'rta yo'l tanlanadi: imo-ishora tayanch sifatida qabul qilinadi, lekin har safar uning ortidan so'z aytish talab qilinadi, nutq paydo bo'lgach esa imo asta-sekin kamayib boradi. Qaror har bir bolaning holatiga qarab chiqariladi.

Individual mashg'ulot odatda 20-30 daqiqa davom etadi, haftasiga kamida ikki-uch marta o'tkaziladi. Uning tuzilishi taxminan shunday: avval tashkiliy lahza va bolani ish kayfiyatiga keltirish, so'ng artikulyatsion gimnastika va nafas mashqlari, asosiy qismda ikki-uch xil topshiriq, o'rtada harakatli pauza, oxirida o'tilganni mustahkamlash va maqto'v. Har mashg'ulotda bitta yangi material, ikkita eski material bo'lgani ma'qul, shunda bola ham yangilikdan zerikmaydi, ham o'rganganini unutmaydi. Charchoq belgilari (diqqatning so'nishi, injiqlik, ko'zni olib qochish) sezilsa, mashg'ulot tezda yengil o'yinga almashtiriladi. Natijani baholash uchun har ikki-uch oyda takroriy tekshiruv o'tkaziladi va reja yangilanadi.

Oila ish natijasini ko'pincha logopeddan ham ko'proq belgilaydi. Logoped bolani haftada ikki-uch marta ko'radi, qolgan kunlar esa uyda o'tadi. Shu sababli ota-onaga mashqlarni kuniga o'n-o'n besh daqiqa, o'yin ko'rinishida bajarishni tushuntirish zarur. Muhimi, bola uchun hamma narsani oldindan gapirib qo'ymaslik: bola ko'rsatsa, ona «bu non, ayt: non» deb to'xtab turishi, bolaga gapirish uchun fursat berishi kerak. Ota-ona «gapir!» deb bosim qilmasligi, kichik muvaffaqiyatni, hatto bitta yangi bo'g'inni ham, quvonch bilan qabul qilishi lozim. Ekrandan foydalanish vaqtini cheklab, kundalik ishlar (ovqatlanish, kiyinish, sayr) paytida so'zlashishga undaydigan vaziyatlar yaratish ham foyda beradi. Ota-ona uchun ruhiy qo'llab-quvvatlash ham kerak, chunki ular o'zlari charchagan holda bolaga yordam bera olmaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ham alaliyali bolaga alohida e'tibor kerak. Tarbiyachi bolani guruhdan ajratmaydi, uning gapini tengdoshlariga tushuntirishga yordam beradi, o'yin va mashg'ulotlarda unga imkoniyat yaratadi. Maktabgacha ta'limni tartibga soluvchi qonun [1] va «Ilk qadam» davlat dasturi [2] bolaning rivojlanishiga individual yondashuvni nazarda tutadi, bu esa maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun muhim asos bo'ladi. Alohida e'tiborni maktabga tayyorlashga qaratish kerak. Alaliyali bolalar maktabga kelganda yozma

Date: 1st October-2026

nutq, ya'ni yozish va o'qishda qiyinchilikka duch kelishi (disgrafiya, disleksiya) ehtimoli yuqori. Shuning uchun maktabgacha davridayoq fonematik eshitish va tovush tahlilini shakllantirish, bo'g'inlarga ajratish, tovushni so'zdan ajratib eshitish ustida ishlash kerak.

Natija turlicha bo'ladi. Prognoz bolaning yoshi, nuqsonning og'irligi, yordam qancha erta boshlangani, oilaning ishtiroki kabi omillarga bog'liq. Ba'zi bolalarda nutq asosan tiklanib, maktabga borganda tengdoshlaridan deyarli farq qilmaydi. Boshqalarida qoldiq belgilar (grammatik xatolar, kam lug'at, yozishdagi qiyinchiliklar) uzoq saqlanadi va maktabda ham logopedik yordam talab qiladi. Bu holatda ham yutuq bor: bolaning o'z fikrini tushuntira olishi, o'yinga qo'shilishi, atrofdagilar bilan til topishishi katta natija. Mutaxassis uchun ham, ota-ona uchun ham har bir yangi so'z, bola birinchi marta aytgan gap eng katta quvonchdir.

Xullas, alaliyali bolalar bilan ishlash sabr, bilim va hamkorlikni talab qiladi. Tashxis to'g'ri va o'z vaqtida qo'yilishi, nuqsonning shakli (motor, sensor yoki sensomotor) aniqlanishi, ish bosqichma-bosqich, o'yin orqali, impressiv nutqdan ekspressiv nutqqa o'tib olib borilishi, oila va tarbiyachi bilan birga ishlanishi samaradorlikni belgilaydi. Eng muhim sharti esa erta boshlash. Gapirmaydigan bolaga qancha erta yordam ko'rsatilsa, uning keyingi o'qishi va hayoti shuncha yengil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O'RQ-595-son.
2. «Ilk qadam» maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2018.
3. Ayupova M.Yu. Logopediya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
4. Ahmedova Z.M., Ayupova M.Yu., Hamidova M.P. Logopedik o'yin. – Toshkent.
5. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Bolalarda dizatriya nutq kamchiligini bartaraf etish texnologiyalari. – Toshkent, 2017.
6. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – Москва: Просвещение, 1968.
7. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста. – Москва: Айрис-пресс, 2008.
8. Волкова Л.С. (ред.) Логопедия. – Москва: Владос, 2008.

